

Denken over de geest kan enkel in metaforen

Hans Dooremalen

Het kwartje is gevallen, er zit zaagsel in zijn kop, hij is van het padje af, zich iets voor de geest halen, geestverruimende middelen, brainstormen, iets in gedachten houden of uit het hoofd zetten, inzien wat iemand bedoelt en iemand niet kunnen volgen. Dit zijn allemaal alledaagse metaforische uitdrukkingen die betrekking hebben op ons mentale leven. Maar ook in de wetenschappelijke literatuur worden zaken van het mentale in metaforen beschreven. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het *multiple drafts model* van Daniel Dennett waarin hij de verschillende versies van informatie in de hersenen beschrijft als verschillende personen. Het redeneren in metaforen over de geest is de enige manier om over de werking ervan iets te zeggen. Waarom dit zo is en wat de consequenties ervan zijn, hoop ik hier duidelijk te maken.

De metafoor is niet zomaar een stijfiguur of een afwijkende vorm van taalgebruik. Lakoff en Johnson tonen in hun boek *Metaphors We Live By*¹ aan dat de metafoor een prominente plaats in ons denken en spreken inneemt. Zo zien we tijd als iets waar we doorheen kunnen of dat op ons afkomt en beschouwen we het lineair. En communicatie beschrijven we vaak als het doorgeven van een boodschap via een kanaal.

Lakoff en Johnson definiëren de metafoor als volgt. "The essence of metaphor is understanding one kind of things in terms of another" (Lakoff en Johnson (1980), p.5). Hierbij onderscheiden ze twee domeinen of concepten: het bronconcept en het doelconcept. Het bronconcept is dat concept waarvan we de structuur afbeelden op het te verklaren of te beschrijven concept, het doelconcept is datgene wat we door middel van de metafoor willen beschrijven. Zo kunnen we het doelconcept van de liefde beschrijven in termen van het bronconcept van het reizen: de relatie strandde en beiden gingen hun eigen weg. In een metaforische uiting als "de geest is een container" behoort de term "geest" dan ook tot het doeldomein. De andere woorden worden hier weliswaar ook letterlijk gebruikt², maar "container" is een term die uit het brondomein komt, waardoor we met een metaforische uiting te maken hebben. We willen begrijpen wat de geest is en hoe deze werkt en doen daarom een beroep op andere concepten. Het metaforische in het denken *over* de geest komt dus naar voren als we er een theorie over op willen stellen.

We dienen de metafoor echter niet af te schaffen. Waar het om gaat, is om een analyse van ons redeneren over de geest, waarbij we mijns inziens gewoon moeten accepteren dat dat enkel in metaforen kan. Metaforen werken bijzonder verhelderend, maar kennen wel hun problemen. Deze problemen kunnen we onderkennen, zonder daarmee meteen voor een afschaffing van metaforen te pleiten.

Hoe komt het dat we enkel in metaforen over de geest kunnen denken?. Om dit te verklaren maak ik gebruik van de term *cognitieve geslotenheid* die Colin McGinn introduceert in zijn essay "Can We Solve the Mind-Body Problem?"³. Een type geest G is volgens McGinn cognitief gesloten met betrekking tot een eigenschap E (of een theorie T) dan en slechts dan als de conceptvormende processen die G ter beschikking staan, niet tot een begrip van E (of theorie T) kunnen leiden⁴.

Volgens McGinn zijn er twee mogelijkheden om eventueel achter E te komen: door het bewustzijn direct te onderzoeken, dus door introspectie, of door in de hersenen naar E te zoeken. Introspectie is echter niet de manier om achter E te kunnen komen, er is immers niets in de geest dat aantoont dat bewustzijnsprocessen afhankelijk zijn van de hersenen. En ook neurofysiologisch onderzoek levert E niet op, we kunnen het bewustzijn nu eenmaal niet in de hersenen zien.

Ook een combinatie van de twee methoden, zoals Owen Flanagan dat voorstelt⁵, heeft tot nu toe nog niet tot een oplossing van dit probleem geleid. We moeten constateren dat er een lichaam-geest probleem is, wat een epistemologisch probleem en geen metafysisch probleem is. Het fysische en het mentale zijn aan elkaar gerelateerd, het brein is de basis van het mentale, maar we kunnen dit (nog) niet verklaren: er is een *explanatory gap*.

Het ongenoegen met de te algemene constatering dat het fysische de basis voor het mentale is, is het motief om verder te zoeken naar een verklaring, dus om verder te zoeken naar theorie T , waarin het psychofysische verband, E dus, uitgelegd wordt. Maar omdat we geen toegang hebben tot alle concepten die in theorie T voorkomen, moeten we een beroep doen op andere concepten, bronconcepten, en die afbeelden op die concepten uit T die we wel kennen. Bij de concepten uit T die we wel kennen, denk ik aan concepten als 'geest', 'verlangens', 'overtuigingen' etcetera. De verklaring voor onze onmogelijkheid om niet in metaforen over de geest te denken, ligt in de cognitieve geslotenheid met betrekking tot de geest enerzijds en de wens om er toch meer over te weten anderzijds.

Het denken in metaforen over de geest heeft een aantal consequenties. Ten eerste willen we in de wetenschap een theorie die een fenomeen verklaart in termen die bij het concept van dat fenomeen horen, en niet in termen van een geheel ander concept. Het probleem is dan ook dat we met pseudo-verklaringen voor de werking van de geest zitten. Die verklaringen in de psychologie die wel tot het domein van het te verklaren fenomeen beperkt worden, verklaren niets over de geest, maar zijn louter verklaringen over de hersenen. Ze gaan voorbij aan wat David Chalmers the hard problem⁶ noemt. De verklaringen die dit probleem wel aansnijden, kennen nog een aantal andere problemen. Zo is er het probleem van de *overstructurering*. Een deel van het bronconcept past niet op het doelconcept. Zo hebben verschillende journalisten als reden voor de moord op een burgemeester de verklaring gegeven dat de moordenaar onder druk ingestort was (Lakoff en Johnson (1990), pp. 28-29). Wat hier gebeurde, was dat een metafoor voor waar gehouden werd, iets wat niet wenselijk is als we een wetenschappelijke verklaring willen. Een ander voorbeeld is het beschouwen van ideeën als objecten in een container: we zouden dan allerlei handelingen met die objecten kunnen

verrichten, die we normaal met objecten kunnen verrichten, bijvoorbeeld ze weggooien, kapotmaken, of in een tas stoppen (Chalmers (1996), p. xi). Het is duidelijk dat we er dat niet mee kunnen doen.

Naast dit probleem van de overstructurering van het doelconcept, bestaat er ook een verwant probleem, namelijk dat van de *onderstructurering*. Net zoals er teveel van de bron naar het doel overgebracht kan worden, kan er ook te weinig over gebracht worden. Het bronconcept kan niet alle aspecten van een doelconcept belichten. Zo is bij de DISCUSSIE-IS-OORLOG metafoor geen plaats meer voor het coöperatieve aspect van een discussie, voor het gemeenschappelijke doel om ergens te komen, zonder elkaar de hersens in te slaan.

Met deze twee structureringsproblemen hangt nog een probleem samen dat Kurt Danziger uiteenzet in zijn artikel "Generative metaphor and the history of psychological discourse". Hierin bespreekt hij theorievorming aan de hand van metaforen. Een metafoor voor de geest die voor het eerst gebruikt wordt, is volgens Danziger een soort richtlijn. De metafoor kan op verschillende punten benadrukt worden en op verschillende manieren uitgebreid. Hierdoor ontstaan specifieke problemen, die er eerder niet waren. Pas als we de geest als een informatieverwerkend systeem beschouwen, dus als we de DE-GEEST-IS-EEN-COMPUTER metafoor geïntroduceerd hebben, dan pas ontstaat het probleem van het mentale leven van computers: Kunnen computers denken? Dit is een probleem dat we niet hadden voordat we bekend waren met de opvatting dat de geest een computer, een informatieverwerkend systeem is. - Andere vragen die met de introductie van de DE-GEEST-IS-EEN-COMPUTER metafoor ontstonden zijn: Hoe verwerken de hersenen de informatie? Is er één punt waar alle informatie heen gaat? Problemen kunnen dus gegenereerd worden, doordat we een bepaalde metafoor gebruiken.

Een verder probleem met metaforen voor de geest komt voort uit de cognitieve geslotenheid voor de geest. Doordat we cognitief gesloten zijn en we enkel in metaforen over de geest kunnen denken en spreken, zou het wel eens zo kunnen zijn dat het probleem van het ontstaan van bewustzijn mysterieuzer lijkt dan het feitelijk is. Veel filosofen beschouwen dit probleem als één van de meest mysterieuze problemen in de filosofie. Zo heeft Daniel Dennett in zijn boek *Consciousness Explained* een paragraaf opgenomen die "The Mystery of Consciousness" heet, en stelt David Chalmers dat: "Consciousness is the biggest mystery. It may be the largest outstanding obstacle in our quest for a scientific understanding of the universe."⁷ De vraag is of dit mysterie niet gecreëerd wordt door het samengaan van onze cognitieve geslotenheid en het daaruit voortvloeiende metaforisch taalgebruik met betrekking tot de geest. Vooralnog is dit nog een vraag. Het is in ieder geval iets wat ook McGinn suggereert⁸.

Een implicatie van deze problemen met het metaforisch denken over de geest hangt samen met de wens om wetenschappelijke, ware, antwoorden te krijgen op verschillende problemen, we willen zoals Chalmers het zegt uiteindelijk een "true theory of everything"⁹. En een kenmerk van metaforen is nu net dat ze in het algemeen duidelijk onwaar zijn: een geest is geen slagveld, de liefde is geen reis, een staat is geen persoon. Men moet gaan

kijken naar de inmiddels geaccepteerde antwoorden op vragen over de geest, en die vragen - indien mogelijk - opnieuw beantwoorden als blijkt dat het antwoorden in termen van metaforen zijn. Waarschijnlijk zijn er erg veel theorieën, zoals die van Daniel Dennett, die om deze reden grondig herzien - en misschien wel verworpen - dienen te worden. Dit wil echter niet zeggen dat dit soort theorieën geen licht werpen op de geest. Metaforen wijzen ons op overeenkomsten in concepten en kunnen ons zo een bepaalde richting in sturen. Maar uiteindelijk moeten die metaforen wel uit de theorie verdwijnen als we een ware wetenschappelijke theorie willen. De vraag is of er geen disciplines zijn die graag een wetenschap willen zijn, maar die dat vanwege onze cognitieve capaciteiten niet kunnen zijn en die daarom altijd een beroep moeten doen op - altijd onware - metaforen.

Noten

1. Lakoff, G. & M. Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago & London.
2. Voor de verdediging van de opvatting dat alle woorden in een metaforische uiting letterlijk gebruikt worden, zie Donald Davidson (1984), "What Metaphors Mean", in *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford, pp. 245-264.
3. McGinn, C. (1991), "Can We Solve the Mind-Body Problem?", in *The Problem of Consciousness*, Oxford, 191, pp. 1-22.
4. "A type of mind M is cognitively closed with respect to a property P (or theory T) if and only if the concept-forming procedures at M 's disposal cannot extend to a grasp of P (or an understanding of T)." McGinn (1991), p. 2.
5. Flanagan, O. (1991), "The Mystery of Consciousness", in *Consciousness Reconsidered*, Cambridge (Mass.), pp. 109-128.
6. Chalmers, D. (1996), *The Conscious Mind. In Search of a Fundamental Theory*, New York & Oxford.
7. Chalmers (1996), p. xi.
8. "Total cognitive openness is not guaranteed for human beings and it should not be expected. Yet what is noumenal for us may not be miraculous in itself. We should therefore be alert to the possibility that a problem that strikes us as deeply intractable, as utterly baffling, may arise from an area of cognitive closure in our ways of representing the world.", McGinn (1991), p. 102.
9. Chalmers (1995), "The Puzzle of Conscious Experience", in *Scientific American*, December 1995, pp. 80-86, citaat p. 83.